

HERBARIUM LIBRORUM

Justyna Sadovska
Agnė Suchodolskytė

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomi unikalūs dokumentai, turintys didelę istorinę, kultūrinę ir mokslinę vertę. Tarp senų knygų, rankraščių ir spaudinių slypi gamtos mokslų, kultūros ir meno istoriją liudijantys artefaktai – augalai. Šie istoriniai pavyzdžiai atskleidžia ne tik augalų reikšmę skirtingais laikotarpiais, bet ir padeda geriau suprasti to meto visuomenės santykių su gamta ir jos pažinimu. Nuo pavienių džiovintų augalų iki kruopščiai sudarytų mokslinių herbariumų – visi šie dokumentai buvo apie augalų rinkimo, tyrinėjimo ir vaizdavimo tradicijas skirtinguose istoriniuose kontekstuose. Jie liudija, kaip augalai įsiliejo į mokslą, meną ir net kasdienę žmonių buitį.

Bibliotekoje augalai saugomi kaip piešiniai knygose ir džiovinti jų pavyzdžiai. Saugyklose gausu senųjų leidinių su botaninėmis iliustracijomis, kurios ne tik atspindi to meto mokslinius tyrimus, bet ir perteikia augalų vaizdavimo būdus bei simbolines reikšmes.

DARBAI, PAKLOJĘ AUGALŲ TYRIMŲ PAGRINDUS

Vienas ryškiausių tokių knygų pavyzdžių yra lenkų botaniko ir gydytojo Szymono Syreniuszo (apie 1540–1611) net 1584 puslapių augalų žinynas „Żołylnas“ („Zielnik“, 1613) (R.XVII:E.289). Šis įspūdingas leidinys vainikavo autoriaus 30 metų mokslinę veiklą ir buvo vienas svarbiausių Lenkijos renesanso botanikos kūrinių. Knygoje aprašomi net 765 augalai, daugiausia vaistiniai, taip pat jų panaudojimo būdai – nuo buitės ir amatų iki veterinarijos. Nacionalinėje bibliotekoje saugomas Viduklės dvaro ekonomo Ignacijaus Hrnievičiaus padarytas dalies šios knygos nuorašas, kuriame kruopščiai perpieštos ir originalios iliustracijos (F130-1305)¹. Šios rankraštinės knygos svarbą gamtos mokslui dar labiau išryškina jos istorija. Knygos viršelio kitoje pusėje išlikęs įrašas liudija, kad ji priklausė vienam žymiausių Lietuvos botanikų ir kalbininkų kunigui Jurgiui Pabrėžai (1771–1849).

J. Pabrėža kartu su Stanislovu Bonifacu Jundzilu (1761–1847) laikomi Lietuvos botanikos mokslo pradininkais – jų darbai padėjo pagrindus augalų tyrimams

¹ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus (LNMMB RKRS) Pavienių dokumentų (literatūrinį, istorinių) rinkinys F130.

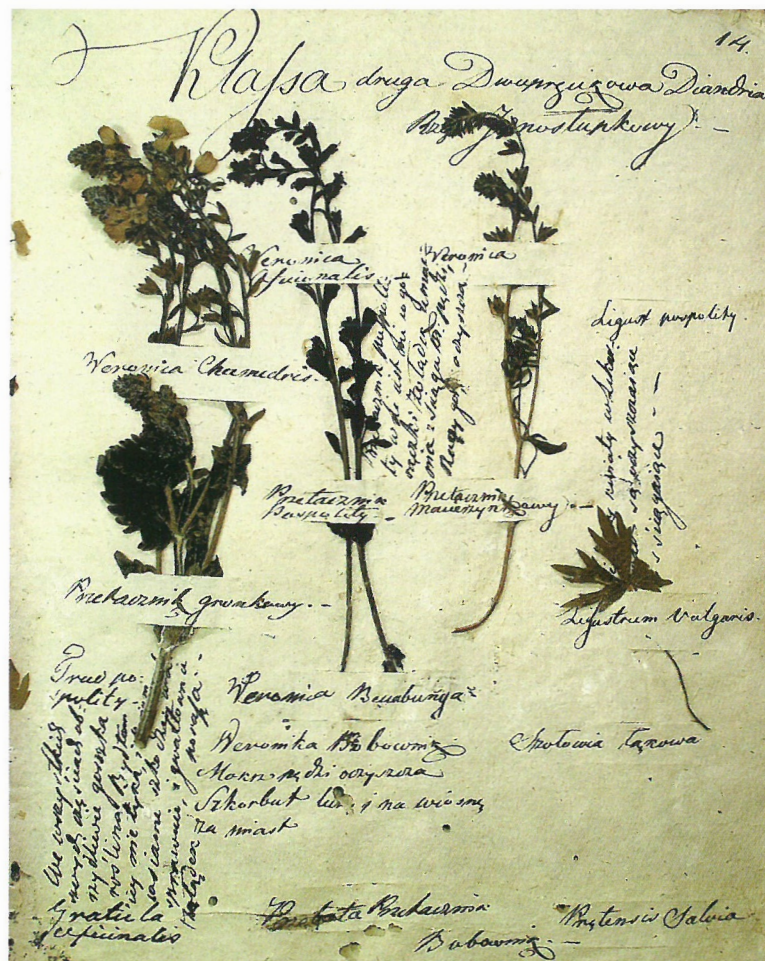
283. Traganek. *Astragalus*. Łódka tępa; lupina 2-komorkowa; szew dolny wewnątrz wgięty.
284. Osrołódka. *Oxytropis*. Łódka w górze ostrzem zakończona; lupina 2-komorkowa; szew górny wewnątrz wgięty.
285. Sparceta. *Fredysarum*. Kielich 5-dzielný; żagiel ukośnie tępy; strąk sławowaty, stawy 1-ziarnowe, spłaszczone, częstokroć naieżone.
286. Cieciorka. *Coronilla*. Kielich 2-wargowy; listki korony paznogiowate, strąk walcowaty, sławowaty, prosty.
287. K... *Lotus*. Kielich rurkowaty; skrzydelka... opprzeczenie się stykają; pręciki klinowate... wyprężona.
288. Pr... *...* Kielich piętkaty; lupina okrągława... ryta.

3. Lis... oiedyncze.

Džiovinatas augalas, rastas tarp Nacionalinėje bibliotekoje saugomos S. Jundzilo knygos „Opisanie roślin litewskich“ (1811) puslapių. (R.XIX:B.409)

Viduklės dvaro ekonomo Ignacijaus Hrnievičiaus darytame Sz. Syreniuszo knygos „Zielnik“ (1613) nuoraše pavaizduota usnis, perpiešta iš originalios iliustracijos. (F124-10)

Džiovintų augalų kolekcija su kruopščiai parengtomis etiketėmis iš Sz. Gierdziejewskui priklausiusio, o vėliau Žemaičių vyskupijos seminarijos fonduose saugoto leidinio. (F130-1012)

Lietuvoje. S. B. Jundzilas, būdamas Vilniaus universiteto gamtos mokslų dėstytojas, ne tik reorganizavo universiteto botanikos sodą, perkeldamas jį į Sereikiškes, bet ir išpopuliarino augalų mainus su Europos miestais. Jo veikalai, pirmiausia „Lietuvos augalų aprašymas“ („Opisanie roślin litewskich“, 1811), suteikia išsamų to meto Lietuvos floros vaizdą. Nacionalinėje bibliotekoje saugomas šio leidinio egzempliorius, kuriame aptinkama džiovintų augalų pavyzdžių, leidžiančių manyti, jog skaitytojai neapsiribojo vien teorija – jie aktyviai tyrinėjo savo aplinką (R.XIX:B.409).

Panašiu keliu ėjo ir aistringas gamtos mokslų tyrinėtojas J. Pabrėža. Jo surinktas herbariumas, kuriame yra apie 800 augalų pavyzdžių, atskleidžia, kokie svarbūs buvo augalai tiek teoriniams, tiek praktiniams tyrimams. Savo atliekamo darbo svarbą J. Pabrėža karštai įrodinėjo 1835 m. laiške (F150-86)² kunigui, bibliofilui Jonui Krizostomui Gintilai (1788–1857). Po beveik aštuonerių metų darbo jis sukūrė pirmąjį botanikos mokslo veikalą lietuvių kalba – „Augalų sistema“ („Taislius augyminis“, parašytas 1843 m., išleistas tik 1900 m.). Knygoje pateikiama 250 augalų genčių ir 400 rūšių aprašymų. Autorius aktyviai normino žemaičių kalbos rašybą, į lietuvių kalbą įtraukdamas botanikos terminus. Prie J. Pabrėžos darbų svariai prisidėjo XIX a. pirmosios pusės botanikė, literatė ir istorikė Aleksandra Volfgan-

gaitė (1805–1861) – vienintelė moteris, kuriai jis dėkoja pratarinėje. Ji, pasitelkdama lietuvių mitologiją, padėjo sukurti pavadinimus Žemaitijoje atrastiems augalams, taip praturtindama kalbą. Botanikai skaičiuoja net 43 tokius atvejus, tapusius neatsiejama Lietuvos botanikos istorijos dalimi³.

Tiek S. B. Jundzilo, tiek J. Pabrėžos darbai formavo augalų rinkimo bei sisteminimo tradicijas. Jų palikimas bibliotekose saugomuose botanikos leidiniuose laikytinas gyvais istorijos ir gamtos pažinimo liudininkais.

GYVIEJI LAIKO, ATMINTIES IR JAUSMŲ ŽENKLAI

Knygos puslapiai dažnai slepia ne tik tekstus, bet ir gyvus istorijos fragmentus – džiovintus augalus, kurie tampa unikaliu gamtos ir žmonių gyvenimo pėdsaku. Vieni tokių dokumentų yra tiesiogiai susiję su botanika – pavyzdžiui, rankraštinis 1847 m. knygos „Doktorska“ nuorašas, kurį parengė Józefas Killusas (F130-1011). Šiame dokumente aprašomos augalų gydomosios savybės, o tarp jo lapų kruopščiai išsaugoti augalų pavyzdžiai liudija apie to meto susidomėjimą natūraliais gydymo metodais. Tačiau net su botanika nesusijusios knygos kartais slepia gamtos dalelę. XVII a. religinėje skaitinių knygoje „Heures nouvelles“ („Naujosios valandos“, 1689) rasta išlikusių džiovintų gėlių ir lapelių, o kitoje knygoje – „Breviarium Romanum“ (1746) – aptikta unikalių „augalų fosilijų“ – tarp vilnos pluoštų džiovintų gėlių, kurios išlaikiusios ir spalvą, ir struktūrą.

Augalai bibliotekoje saugomi ir įvairių sąrašų pavidalu. Vienas iš tokių pavyzdžių – Zalesės dvaro augalų sąrašas. Zalesės dvaras (dabar – Baltarusijos teritorijoje) nuo XVIII a. pradžios priklausė Oginskių giminei. Kompozitorius Mykolas Kleopas Oginskis (1765–1833) su žmona čia praleido apie 20 metų ir sukūrė nemažai polonezų, tarp jų ir garsųjį „Atsisveikinimą su tėvyne“ („Les Adieux à la Patrie“, 1794). Išlikęs augalų sąrašas – unikalus šaltinis, padedantis tyrėjams ne tik atkurti dvaro sodo florą, bet ir suprasti jo ryšius su platesniu pasauliu. Sąraše minimi augalai, tokie kaip pelargonijos, amarilijai ir katilėliai, atspindi to meto mados ir estetikos tendencijas. Tarp jų aptinkame ir egzotinių rūšių, pavyzdžiui, augalą *Colutea frutescens*, kuris šiandien žinomas kaip Pietų Afrikoje paplitęs krūmas. Šis augalas Lietuvoje neturi vietinio pavadinimo, nes natūraliai čia neauga ir nėra plačiai žinomas.

Į dvarą buvo vežamos ir kelios tuo metu retos jurginų rūšys. Įvairūs šaltiniai teigia, kad šiandien plačiai paplitusios gėlės į Lietuvą atkeliavo iš Pietų Amerikos XIX a. pradžioje, o čia jas auginti pradėta po 1810–1830 metų. Dėl įspūdingų žiedų ir spalvų gausos jurginai greitai tapo mėgstama darželių gėle. Mokslinės

³ Gabrilavičiūtė, Daiva. XIX a. moteris ir gamta: gėlių auginimas, kaip ir valgio gaminimas, dvaruose buvo vyrų valda [žiūrėta 2025-01-20]. Priega per internetą: www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2137495/19-a-moteris-ir-gamta-geliu-auginimas-kaip-ir-valgio-gaminimas-dvaruose-buvo-vyru-valda.

² LNMMB RKRS Juozo Krizostomo Gintilos dokumentų fondas F150.

sodininkystės pradininkas Lietuvoje Juozapas Strumila (Józef Strumiłło, 1774–1847) šioms gėlėms net paskyrė veikalą „Traktatas, arba mokslas, apie jurginus“ („Traktat czyli nauka o georginach“, 1845).

Zalesės dvaro augalų sąrašas taip pat atskleidžia dvaro ryšius su kitais regionais, sudaro galimybę rekonstruoti dvarų kultūros bei kraštovaizdžio tradicijas, sužinoti, kaip augalai buvo naudojami reprezentacinėms erdvėms kurti. Čia esama informacijos apie augalų transportavimo ypatumus. Pavyzdžiui, kai kurie jų buvo specialiai atgabenti iš Rietavo – tuomečio kultūros ir inovacijų centro; deja, dalis gabenamos siuntos dingo.

Senose knygose, egodokumentuose ir asmenų archyvuose saugomi džiovinti augalai primena savotiškas fosilijas, liudijančias ir emocinį žmonių gyvenimą. Šie augalų pavyzdžiai tarsi išsaugo laiko ir asmeninių išgyvenimų prisiminimus, leidžiančius pažvelgti į praeitį. Puikus to pavyzdys – Beržėnų dvarininko, grafo Adolfo Hutten-Čapskio (Adolph Hutten-Czapski, 1818–1883) atminimo albumas („Imionnik“, 1833–1837), pradėtas pildyti studijų Berlyno dailės akademijoje metu (F63-475)⁴. Šiame albume yra išlikę dailininko eskizai, senelių relikvijos, artimųjų ranka rašyti palinkėjimai ir džiovinti augalai, surinkti kelionių po Europą metu. Ypatingą emocinę vertę suteikia puokštelė, kurią brolis 1835 m. laikė per sesers tuoktuves Berlyne (F63-475, lap. 7). Šie augalai tapo ne tik atminimo ženklais, bet ir asmeninių istorijų liudytojais, atskleidžiančiais XIX a. Lietuvos didikų gyvenimo kasdienybę, kultūrinės tradicijas. Jie primena, kaip stipriai augalai buvo susiję su žmonių jausmais, prisiminimais ir kultūrine aplinka.

Augalai knygose ir egodokumentuose laikytini ir simbolinių reikšmių perteikėjais. Kaip džiovinti augalai liudija individualius išgyvenimus, taip medžio motyvas įsitvirtino kaip giminės tęstinumo ir kultūrinės atminties ženklas. Nuo senų laikų giminės medžiai buvo laikomi gyvenimo ciklo dalimi, jų ištakos siejamos su Biblijoje, Pradžios knygoje, aprašytu Gyvybės medžiu. Šioje metaforoje medžio šaknys simbolizuoja protėvius, o šakos – palikuonis. Taip sujungiama praeitis ir ateitis. Vienas iš įspūdingiausių tokių pavyzdžių yra tapytojo, grafiko ir scenografo Mstislavo Dobužinskio (1875–1957) sukurtas Dobužinskių šeimos medis (F30, apr. 1, 3932)⁵, kuris vaizduoja net 15 kartų genealogiją. Nors šis piešinys liko nebaigtas, jame perteikiama tradicijų ir tęstinumo dviasį įkūnijanti šeimos istorija.

RINKINIAI – BOTANIKOS MOKSLUI IR ESTETIKAI

Vienas įdomiausių Nacionalinėje bibliotekoje saugomų dokumentų tipų – džiovintų augalų rinkiniai ir herbariumai, liudijantys, kaip augalai buvo tiriami mokslui, vaizduojami mene ir vertinami dėl savo estetiškos reikšmės. Anksčiau herbariumais vadintos knygos apie

Aguonos žiedas iš P. Veriovkino fondo sąsiuvinio su pritvirtintais dar keliais augalais. Kam priklausė sąsiuvinis, nėra nustatyta. (F19-1979)

vaistinius augalus, tačiau vėliau šis terminas imtas taikyti džiovintiems augalams ir jų rinkiniams. Svarbų vaidmenį kuriant herbariumų standartą suvaidino švedų mokslininkas Carlas von Linné (Carolus Linnæus, 1707–1778), jis susistemino šią praktiką. Šiandien herbariumas apibūdinamas kaip sistemingai surinktų, išdžiovintų ir sutvarkytų augalų rinkinys, naudojamas botanikos tyrimams – rūšims identifikuoti, jų paplitimo analizei bei biologinei įvairovei dokumentuoti⁶. Herbariumo augalų pavyzdžiai dažniausiai pritvirtinami prie popieriaus lapo, pažymimi etiketėmis su informacija apie rūšį, surinkimo vietą ir datą. Pasak C. von Linné, joks kitas augalo vaizdavimas savo tikslumu neprilygsta herbariumui, todėl tai yra būtinas įrankis kiekvieno botaniko darbe.

Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomi keli herbariumai. Buvusio Kauno ir Vilniaus gubernatoriaus Piotro Veriovkino (1862–1946) fonde saugomas sąsiuvinis su pritvirtintais augalais ir jų pavadinimais (F19-1979)⁷. Tame pačiame fonde yra XIX a. pabaigos A4 formato lapai su augalų pavyzdžiais, tačiau be etikečių (F19-1980). Blieka svarstyti, koku tikslu šie augalai buvo renkami ir ar tai darė pats Veriovkinas. Galbūt tai buvo jo sesers, dailininkės

⁴ LNMMB RKRS Aleksandro Račkaus dokumentų fondas F63.

⁵ LNMMB RKRS Mstislavo Dobužinskio dokumentų fondas F30.

⁶ Rasimavičius, Mindaugas. Vilniaus herbariumas – čia jau kelis amžius yra saugoma ypatinga kolekcija [žr. 2025-01-27]. Prieiga per internetą: www.lrytas.lt/it/laboratorija/2020/05/02/news/vilniaus-herbariumas-cia-jau-kelis-amzius-yra-saugoma-ypatinga-kolekcija-14711390

⁷ LNMMB RKRS Piotro Veriovkino dokumentų fondas F19.

Adelės Abromaitienės 2002 m. pedagogui, literatūros tyrinėtoji V. Aurylai siųsti iš džiovintų augalų ir gėlių žiedlapių sukomponuoti atvirukai. (F238-54)

Marianos Veriovkinos (1860–1938) surinktas rinkinys, o gal žmonos – Sofijos Veriovkinos pomėgis ar ano meto sekimo šia botanine mada išraiška.

XIX a. botanikos mokslas ėjo septynmyliais žingsniais – leista vis daugiau iliustruotų botanikos vadovėlių, albumų, herbariumų ir sėklų katalogų. Pasi-vaikščiojimai po botanikos sodus tapo aukštuomenės pramoga. Vis dėlto, suvokiant botaniką kaip veiklą, nederančią moterims, jos dažniausiai užsiimdavo siuvinėjimu – gėlių ornamentais puošdavo drabužius, nosinaites ir kitus daiktus arba susidomėdavo piešimu, tapyba (tuo metu suklestėjo piešimas namuose). Ši veikla ne tik lavino mergaičių ir moterų estetinį skonį, bet ir vienaip ar kitaip supažindino su botanika. Dažnai toks domėjimasis išaugdavo į mokslinę veiklą: vienos imdavo iliustruoti augalų albumus, kitos eksperimentuodavo su sodo augalais ar dalyvaudavo botaniniuose tyrimuose, kurdavo herbariumus, kaip jau minėtoji Aleksandra Volfgangaitė. Ji kartu su tėvu farmakologu Johanu Frydrichu Volfangu (1776–1859) dalyvavo botaninėse ekspedicijose, tyrinėjo naujas augalų rūšis, kruopščiai pildė herbariumus ir prisidėjo prie botanikos terminų žodyno kūrimo⁸.

Šalia herbariumų bibliotekoje saugomi ir rankraščiai, liudijantys mokslinę veiklą. Pavyzdžiui, 1859 m. rankraštinėje botanikos knygoje pateikiami tiek piešti, tiek džiovinti augalų (nuodingo paprastojo žalčialunkio) pavyzdžiai su aprašymais (F130-1292). Szymonui Gierdziejewskui, o vėliau Žemaičių vyskupijos seminarijai priklausęs leidinys (F130-1012) taip pat traukia dėmesį džiovintų augalų kolekcija su kruopščiai parengtomis etiketėmis. Fonduose saugoma ir nedidelė

Lietuvoje augančių medžių žievės pavyzdžių kolekcija, surinkta XX a. pradžioje, spėjama, studento Romo J[an] račio (F130-1013). Žinoma, pastarasis pavyzdys galėtų būti labiau priskirtinas mėgėjiškam augalų tyrinėjimui, tačiau štai tokie skirtingi herbariumai padėjo formuotis botanikos mokslui, plėtoti augalų klasifikaciją bei terminiją, kuri vartojama iki šiol.

ŠVENTINIAI ATVIRUKAI SU GAMTOS MOTYVAIS

Savo kūrybiškumu ir emocine verte išsiskiria bibliotekoje saugomi šventiniai sveikinimai, dekoruoti augalų motyvais. Juose vaizduojami augalai yra ryšio su gamta simboliai, perteikiantys jausmus ir asmeninį rūpestį. Naudojant gamtines medžiagas, buvo sukuriami unikalūs, meniškai kūrinių, simbolizuojantys meilę, draugystę ar pagarbą. Ši tradicija pabrėžė augalų reikšmę ne tik estetiniu, bet ir kultūriniu požiūriu.

Kalėdiniai atvirukai su gamtos motyvais liudija ilgametę tradiciją šventėse naudoti augalus. Nacionalinės bibliotekos saugyklose sukaupia nemažai tokio pobūdžio sveikinimų. Pavyzdžiui, Vandos Rudavičiūtės 1985 m. šventinis sveikinimas mokytojui Antanui Dambrauskui (F147-79)⁹ ar itin meniškai 1981 m. Irenos Raščiuvienės ir 2002 m. Adelės Abromaitienės atvirukai (F238-120 ir F238-54)¹⁰ pedagogui, literatūros tyrinėtoji Vincui Aurylai (1923–2009). Įdomus pavyzdys – vyskupo Julijono Steponavičiaus ir Bronislavos Ščenos XX a. pabaigos laiškai (F170-265 ir F170-209)¹¹ Lentvario (Trakų r.) ir Turgelių (Šalčininkų r.) klebonui Kazimierui Kulakui (1896–1989), kuriuose – ne tik augalai, bet ir meninės kompozicijos dalimi tapęs prisegtas kalėdaičio fragmentas.

⁸ Talentingoji literatė iš Paluknio dvaro. *Pirmas sakinytis*: radijo laida [žr. 2025-01-27]. Prieiga per internetą: www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000282408/pirmas-sakinytis-talentingoji-literate-is-paluknio-dvaro

⁹ LNMMB RKRS Antano Dambrausko dokumentų fondas F147.

¹⁰ LNMMB RKRS Vinco Aurylos dokumentų fondas F238.

¹¹ LNMMB RKRS Kazimiero Kulako dokumentų fondas F170.